

„Így jár minden próféta”*

Dózsa György a képzőművészetben

Taurinus István 1519-es beszámolójának (*Stauromachia id est Cruciator' Servile Bellum*)¹ fő jelenetét fába metsző mestert okolhatjuk, hogy máig az egykori markáns fogalmazás rabjai vagyunk, a vastrónos, izzó vaskoronás megtorlás mélyen bevésődött. A magyar művészetben sokáig majdnem tilos a téma, egysorsú az írott emlékekével. Kivehetjük az előzmények közül a meghatározó művészeti stílusok iparos nyomdászainak sematikus illusztrációit, amelyekkel művészeink alig találkoztak. MADARÁSZ VIKTOR, a XIX. század festőpéldaképe és a „kiegyezés” kellett ahhoz, hogy mint programtéma is hangsúlyt kapjon a képzőművészetben. Az irodalom kevésbé volt óvatos,² a színház lassabban mozdult. A kiegyezés évében volt az ősbemutatója Erkel-Jókai-Szigligeti: *Dózsa György* operájának, és ezt az évszámot viseli Madarász félalakos olajfestménye a bajvívó végvári kapitányról. Az 1868-as *Dózsa népe* már romantikus látomás, a biblikus hangulatig viszi a nép fiának akasztásjelenetét. Noha ezek a művek nem jutottak a magyar művészet ormaira, Dózsa számkivetett alakjából a népsorsot megtestesítő hős-karaktert formáltak.

A lázadás világszemlélete a képzőművészetben is nehezen tette túl magát a dagályos pepecselésen. DERKOVITS GYULA közismert 1928-as fametszet-sorozatáig nincs művészi szempontból hatásos alkotás. A „boldog békeidők” polgárízlése, majd a Nagy Háború kora kerülte a veszélyes témát. Mire az osztályharcos kisajátítás igazából rátette a kezét Dózsára, a forradalmi tónust lejáratta

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

* Elhangzott a Magyar sors – parasztsors című konferencián Budapesten, az Uránia Filmszínházban, 2014. szeptember 19-én.

1 *Keresztesháború, avagy a keresztes szolgák háborúja*. Elérhető kiadása TAURINUS: *Paraszi háború* (Budapest, 1972, Magyar Helikon). A metszeten karóba húzott tetemek veszik körül Dózsát (a görög 'sztauros' keresztet, karót is jelent). Az alakok között kízó pribékek, egy lovag, egy dudás és a vezére felfalására hajtott parasztlakó láthatók. A metszet aláírása: Georgius Zekel. A Székely Györggyel és a szolgahaddal szemben elfogult morvaországi német szerző (Stephan Stieröxel, Stephani Taurini Olomucen, 1485–1519) Bakócz Tamás szolgálatából 1517-ben jött Erdélybe, gyulafehérvári kanonok lett.

2 Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc megállapításai a parasztság embertelen sorsáról; Petőfi Sándor: *A nép nevében* (1847).

a Tanácsköztársaság, az ínség fájdalmát egy másik fájdalom nyomta el: az ország szétszaggatása. Elkerülhetetlen volt, hogy a néprétegek a másikat kiáltsák ki bűnösnek. Ez a démonizáltság harsog Derkovits expresszív metszetein: „Büdös paraszt”, látjuk a leláncolt Dózsa büszke mellkasán, viszont Verböczy rémalakja a pokol megtettesült kapuja. Annak ellenére, hogy a robotsztus stílust sokan alkalmazták – az 1919-es plakátgrafikusok, majd az irredenta törekvések meztírlábasságot kerülő dekoratórei –, a Derkovits-sorozat dinamizmusát egyikük sem közelítette meg. Meghaladták viszont alakjaik közhelyességében. Az idealizált, gladiatori tagbaszakadtság³ foglalta el már az 1920-as években a munkás-paraszt művészetet, mert „a földnek kérges népe mi vagyunk” (a Florian Geyert átíró mozgalmár szerint).⁴ Az akadémikus hősminta is rendkívül szívós, annyira ezt kívánja a közízlés, hogy az allegorikus parasztábrázolásokat megörökli a békekölcsön⁵-modor és a szocreál.⁶ Miatta Dózsaínk, vezéreink, kurucaink megjelenése az elvárások és berögzülések következtében sablonos lett, a szabadsághősök megfogalmazásakor éppen a művészi szabadság veszített, akár bélyegről, húszforintosról, akár sokalakos monumentumról⁷ beszélünk. A szobrászatban éppen a szocreál határát átlépő Somogyi József példáját érdemes fölhozni, stílusútját a Kiskunfélegyházán (1958) és Cegléden (1972) álló Dózsa-szobrai mutatják. Szobrai kiemelkednek a műfaj átlagos (Dálnok, Temesvár), a keresetten erőltetett (Dunaújváros, Mezőtúr) és a kifejezetten szerencsétlen (Martfű, Nagylak) próbálkozásai közül.

SZERVÁTIUSZ TIBOR *Tüzes trónon* című, hegesztett vörösréz és vas szobra (1968–1972)⁸ a világ legjobb művei közé tartozik. Csoóri Sándor írja: „minden eddigi Dózsa-értelmezést magába foglal, összesűrit, átlényegít és nyitottá tesz” (*A megvetettek királya*. Kiállítás megnyitó). Épített fájdalom ez, drámából, ellenállásból, hitből és persze mesteri tudásból forrt szoborrá, súlyos idézet, holott az ürre merészelné támaszkodni. Az emberiség rettenetes tapasztalataitól átjárt szikár erővonalai robbanásig feszítik a kompozíciót. Jobb is volna minden megemlé-

3 A proletár-internacionalista szemlélet magyar Spartacust kreált Dózsaából.

4 Florian Geyer von Giebelstadt (1490 k.–1525) frank nemes, német birodalmi lovag, Luther híve, a német parasztháború vezére. Indulóját Gábor Andor félrefordításában ma is anarchista mozgalmi célra használják (l. a Holnapután anarchista újság honlapján: www.holnaputan.eoldal.hu). Geyert sváb parasztok agyonverték.

5 A szocialista tervteljesítés fedezetére kitalált szerencsejáték-jellegű adó (1949–1955) kötvényeinek emberábrázolása.

6 A programtéma művészei között nagy- és kismesterek hosszú sorát tudhatjuk a szocreál előtt, alatt és után. Csorba Géza, Huszár Imre, ifj. Szabó István (szobrászok); Kádár György – Konecsni György: *Vihar előtt* (olajfestmény, 1951); Szabó Vladimir: *Dózsa népe* (olajfestmény, 1953); Asszonyi Tamás (érmek, 1964); grafikák és rajzok: Borsos Miklós ecsetrajza Illyés Gyula drámájához (1969); Csohány Kálmán (1972). 2014-ben a dél-bácskai Bajmokon avatták fel Réti István fafaragó Dózsa-mellszobrát.

7 Kiss István: *Dózsa György-emlékmű*. Szoborcsoport a Budavár alatti Dózsa György téren (1961, mészko).

8 A 240 cm magas szobor a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán látható.

kezést e főnixi föltámadást visszafojtó döbbenet tövében tartani. Ezt tettétek a magyar néppel! Nincs a művészetben ehhez fogható cselekedet.

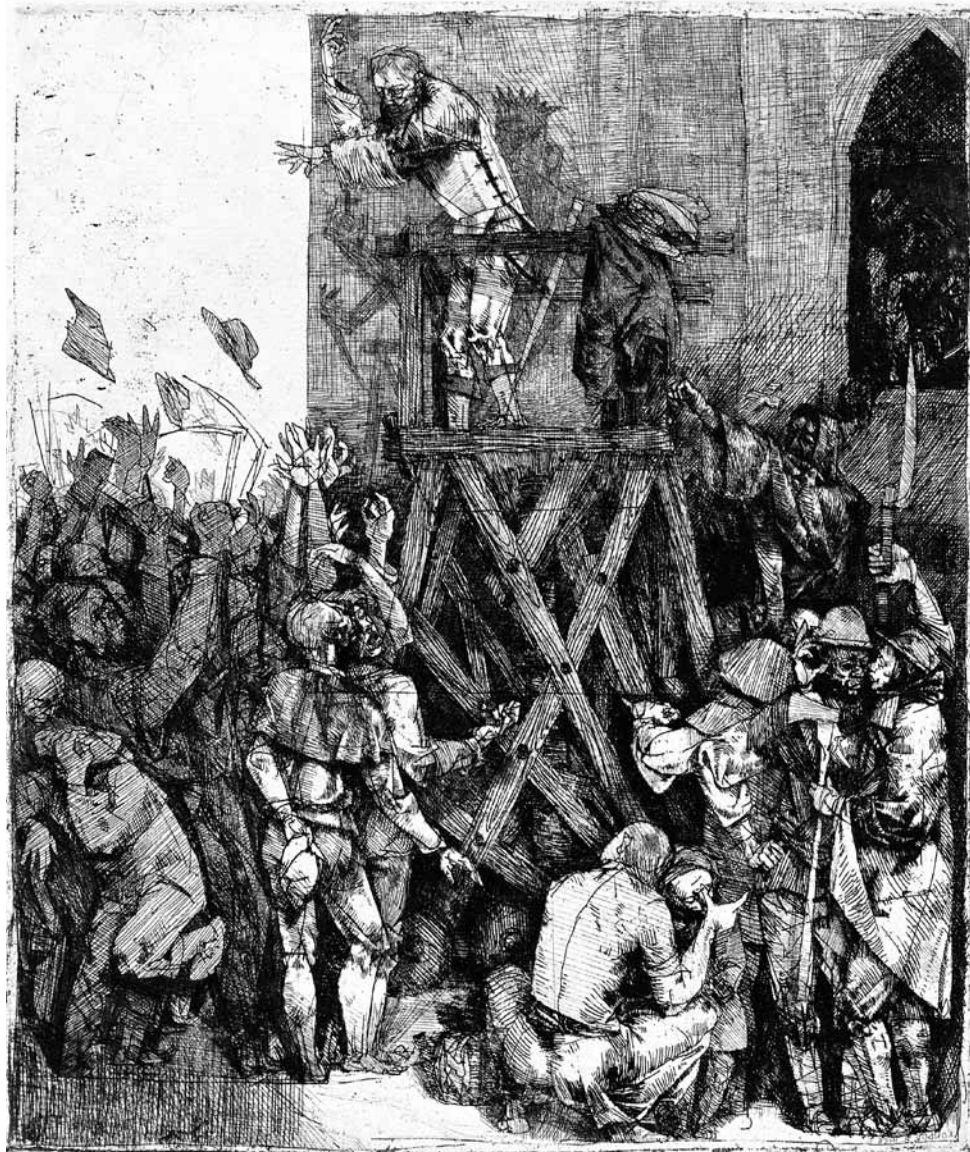
Az ide vezető út miatt ajánlom KONDOR BÉLA rézkarcait az 500 éves, de öröknek látszó dráma XXI. századi értelmezéséhez. Hiszen Kondor kortársai (részben még a mi kortársaink is) már szintén szakítottak a megkövült dogmákkal. Közülük GÁCSI MIHÁLY középkor végét idéző linómetszetei (1956–1972) talán közelebbiek a parasztháborúkról beszámoló illusztrációkhoz, azonban együttérzése már a nyomorultaké. Kass János elegáns, metszetszerű vágott-toll rajzsorozata (Nemeskürty könyvéhez) stílustökély, bár távolságtartó. Tény, hogy a Dózsa-képek többsége csak epizód némelyik művésznél (Pásztor Gábornál, Somogyi Győzónél). Az elmélyültség hiányát mutatja Szász Endre rutinmunkája – terjengős zománc-dekoráció egy Dózsa György úti metróállomáson. (A legalacsonyabb vetemény: a 4. köztársaság szórólapragasza, Kiss István Dózsa-szoborfejének a „cheguevarásodás” tüneteit mutató ábrázatával.) A néphős kihasználása töretlen, de az ágálók káoszában a nép saját művészete a táncszínházi musical-krónikáig alig említhető. Egy nagy formátumú filmdráma a súlyos ellenpélda 1970-ből. Az *Ítélet* alkotóhármasa: Csoóri Sándor, Kósa Ferenc és Sára Sándor a magyar népművészet és néplélek avatott ismerője. A két filmművész kitűnő fotográfus is. Ennek köszönhető, hogy nemcsak a nép kultúrájának autentikus megközelítése érvényesül a filmben, hanem a már létező formanyelvnek azok a fogásai is, amelyet a képzőművészet, a fotográfia és a fekete-fehér filmművészet addig elért. A képbeállítások többsége igényes látvány.

KONDOR BÉLA éppen akkor nem követett el merényletet a témával szemben, amikor ezt annyian megtették – a rézkarcsorozata 1956-ban készült. Ez volt a diplomamunkája, s már egy bölcs és bátor művész elemző grafikáit látjuk. Címadása: *Jelenetek Dózsa György idejéből*,⁹ utalás lehetne a *Himnusz* alcímére – „a magyar nép zivataros századaiból”. Az emberi tényezőt karcolja meg, azt a tapasztalatot, ami kihozza a tömegből, hogy Barabást kiáltson kulcshelyzetben. Kondor lemezein nagy vonalakban követhetjük a parasztháború eszményektől eltérő, szabad megközelítésű jeleneteit, látjuk, hogy a mester vérében van a természetes komponálás és Dürer, Brueghel, Rembrandt emberismerete, grafikai tudása. Rajzi konkrétumai a szegénység Teremtő előtti csupaszágából indulnak ki, és eljutnak a megtorlás csupaszágáig. (A sorozat Juhász Ferenc: *A tékozló ország* című, 1976-ban megjelent könyvéből is ismert, a borítót a *Dózsa legényei*, *Dózsa népe* rézkarca öleli át.) Kondor lényege, hogy a magasztos és profán lélektani vetület erőltetésmentes kifejezésére egyedülállóan képes. Halálos helyzetben is kedves az esendőhöz, de bemutatja, hogy a fennkölt eszmékben eltévedő teremtmény hogyan változik virágon tipródó, gyilkoló, értékpusztító gépezeten¹⁰ agyaló utánzóvá „BÉKÉT AZ EMBERISÉGNEK!” és „FEGYVERBE!” jelszóval. A „békeharc” sajátos távlatot kap. Nem lett Kondor a rezsim ünnepeltje, a gon-

9 Több címmel ismert. A sorozat némelyik jelenetének két változata van. Az emlékülés kamarakiállításán 12 mű szerepelt.

10 Vö. Szécsi Margit *A Nagy Virágvágó Gép* című versével.

dolkodni és meglátni nem akarásba ütköznek a művei ma is. Az angyalait is megbuktatni merész művész nem idealizál, a *Ceglédi beszéd* mutatja, mire képes a prófécia, aminek a kimenetele nem kétséges, a hús-vér tömeg itt is, ott is értéktelen szecska – az *Előkészületek a nagy vár védelmére* leleplezi a hajlamainkat. Az esemény lényegéhez beleérzésével hű a mester, mert itt *Így jár minden próféta*. A legyőzöttek látomásában a kínzásának eszközeit elhajigáló népvézér csupaszon gyalogol teremtője elé. Az utolsó kép azonban visszazuhan a földre, jön a mohácsi végzet, az igazi ítélet.

Kondor Béla: Dózsa György ceglédi beszéde. Jelenetek Dózsa György idejéből (rézkarc, 207×180 mm, 1956)